

Joh. Käis.

Loodusesõbra vaatlusvihk nr. 1.

MINU KODUKOHA LOODUSE ELUST

Teine täiendatud trükk.

Võru õpetajate seminari väljaanne
1928.

JOH. KÄIS.

LOODUSESÕBRA VAATLUSVIHK № 1.

MINU KODUKOHA LOODUSE ELUST

TEINE TÄIENDATUD TRÜKK

Kodu

Südamele kodu kallis, minu kodu kullane,
minu maa ja minu taevas, minu tuul ja päikene!
Lapse laul ja lapse mängud, sinav saarik, sinilill;
ööpikute õrnad hääled, kohav kuusik, karjapill!

L. Reinwald.

.....
(vaatleja nimi)

.....
(kooli nimi)

kl. õpilane.

Vaatluskoht

.....

19..... a.

SISU.

lhk.

1.	tabel. Õitsmise algus ja lõpp	5
2.	" Puude ja põõsaste lehtimine	11
3.	" Lindude ilmumine kevadel ja kadumine sügisel	14
4.	" Läbilendavate rändlindude liikumine	16
5.	" Väikeste loomakeste ja putukate elu	18
6.	" Marjade ja viljade küpsmine	20
7.	" Lehtede koltumine ja langemine	22
8.	" Üksikute puude vaatlemise kava	23
9.	" Üksikute taimede vaatlemise kava	24
10.	" Tööd aias	25
11.	" Tööd põllul	27
12.	" Mitmesugused nähtused	28
13.	" Kuuvaatlused	31, 32, 33
14.	" Päikese tõus ja loojang	34, 35

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

126144

Noorele loodusesõbrale.

1. Enne vaatlusvihu tarvitamist loe tähelepanelikult kõigi tabelite sisu läbi.
2. Püüa vaadelda oma kodukoha looduse elu niipalju kui võimalik, kuid ärgu kohutagu sugugi mõne vaatluse või tabeli puudulik täitmine.
3. Märgi vaatlused kohe vastavale tabelile. Seepärast võta vihk kaasa jalutuskäigule minnes.
4. Kirjuta üles ainult see, mis oled ise tähele pannud. Teiste jutu järele ei või midagi üles märkida.
5. Külasta tuttavaid vaatluskohti uuesti, võimalikult kord nädalas.
6. **Ära murra asjata ühtki lille, ühtki puuoksa. Hoiä väikesi linnukeši ja nende pesi.**

Joh. Käis.

Karukell.

Lillekesele.

Tere, armas lilleke,
halja rohu süles!
Jälle uuest' kevade
äratas sind üles.

Jälle armas Jumal tõi
sulle kuldse kuue;
päike patsi lahti lõi,
andis ehte uue.

A. Reinwald.

RAHVASÕNA. Õitsevad toomingad kaks nädalat,
saab sügist kaks kuud; õitsevad nad kolm päeva, on
sügisel lumi vara maas.

1. tabel. Õitsmise algus ja lõpp.

Seletuseks: Iga vaatleja valigu tabelilt ainult taimi, mida temal vaadelda võimalik. Nende taimede nimed, mida vaadelda ei saadud, maha tõmmata. Tühi ruum on oma valikul vaadeldud taimede jaoks. Koha nimetus (linn, küla, vald) kirjutatakse „märkuste“ lahtris, kui vaatlused mitte vihu esimesel leheküljel tähendatud kohas üles märgitud.

N i m e d	Millal nägin esimest õit?	Millal märkasin õitsmise lõppu?	Õite värvus	Märkused ja iseäralised tähelepanekud õite kuju, arvu, lõhna kohta jne.
I Aias.				
Lumekelluke (valge)				
Tulp				
Nartsiss				
Aedkannike				
Maikelluke				
Meelislill				
Peoon (pujeng)				
Kingalill				

N i m e d	Millal nägin esimest õit?	Millal märka- sin õitsmise lõppu?	Õite värvus	Märkused ja iseäralised tähelepanekud õite kuju, arvu, lõhna kohta jne.
Karumari, tikerber				
Punased sõstrad .				
Mustad sõstrad .				
Aedmaasikas . .				
Vabarn (vaarikas) .				
Sirel				
Kirss				
Õunapuu				
Pirnipuu				
Kask				
Vaher				
Toomingas				
Tamm				
Pärn, lõhmus . .				

N i m e d	Millal nägin esimest õit?	Millal märka- sin õitsmise lõppu?	Õite värvus	Märkused ja iseäralised tähelepanekud õite kuju, arvu, lõhna kohta jne.
II Aasaljanurmel				
Konnakapsas . . .				
Jürilill				
Paiseleht				
Võilill				
Nurmenukk . . .				
Kullerkupp . . .				
Pääsusilm				
Kibetulikas . . .				
Rukkilill				
Rukis				
Hernes				
Lina				
Kartul				

N i m e d	Millal nägin esimest õit?	Millal märkasin õitsemise lõppu?	Õite värvus	Märkused ja iseäralised tähelepanekud õite kuju, arvu, lõhna kohta jne.
III Metsas.				
Sinilill				
Võsa-ülane				
Jänesekapsas				
Maikelluke				
Maasikas				
Mustikas				
Pohlakas				
.				
.				
.				
.				
.				
Paju				
Sarapuu				
Lepp				
Haab				
Kask				

N i m e d	Millal nägin esimest õit?	Millal märka- sin õitsemise lõppu?	Õite värvus	Märkused ja iseäralised tähelepanekud õite kuju, arvu, lõhna kohta jne.
Mänd } isaõied Kuusk } tolmuavad				
IV Nõmmel.				
Karukell . . .				
Kassikäpp . . .				
Kanarbik . . .				
V Vees ja vee ääres.				
Vesiroos . . .				
Jõekupp . . .				

Õitsev kaseoks.

Suur kontsert algab koidu a'al,
kõik laulikud on juba sääl,
nad haljail puude oksadel
ja õhus kõrgel üleval.

A. Haava.

RAHVASÕNA. Läheb mets ruttu lehte, peab põllu-
mees kahel käel külvama.

2. tabel. Puude ja põõsaste lehtimine.

Nimed	Oksad juba rohelist	Puud ja põõ- sad täies lehes	Märkused ja koha nimi
Tikerber, karumari			
Mustad sõstrad .			
Punased sõstrad .			
Vabarnad . .			
Sarapuu . . .			
Kask . . .			
Lepp . . .			
Toomingas . .			
Haab . . .			
Vaher . . .			
Tamm . . .			
Pärn . . .			
Saar . . .			

Laulurästas pesal.

Liiri, lõõri, lõoke,
üles pilve piirile:
ilus, ilus üleval
laia sinitaeva all.

Kuldne päike, pehme tuul,
puhkend pungad igal puul:
ilus, ilus kevade,
liiri, lõõri, lõoke!

E. Enno.

Pääsukene.

Piiri, pääri, pääsukene,
ilmu sooja-linnukene,
lenda üle meie kesa,
räästa alla punu pesa.
Too meil' kaasa teisi linde,
laula õitsma Eesti pinda.

Dr. M. Veske.

Käo teretamine.

Kägu kukub kuuse otsas,
tare taga tamme otsas:
Tere, väike vellekene,
puna põske poisikene.
Ma toon sooja suvekese,
kibe kiiniajakese,
toon sull' kauni kannikese,
lehkavlehte lillekese.

Rahvalaul.

Ööpik.

Ööpik, ööpik, lõbusam lind!
võsade vilus, õilmete ilus
rõõmu, rõõmu hüüab su rind.
Ööpik, ööpik, lõbusam lind!
ilu su meeles, ilu su keeles,
ööpik, ööpik, rõõmusta mind!
Ööpik, ööpik, lõbusam lind!
kui ma sind kuulen, lusti ma luulen:
kõrgest', kõrgest' kiidan ma sind!

A. Pjirikivi.

RAHVASÕNAD. Tuleb kägu vitsa, saab suvilja;
kui urba, siis ohuline aeg; kui lehte, siis leivasuvi. —
Kui linavästriku esimest korda maas nähakse, tuleb
hää linaaasta. — Lõoke toob lõunasooja, pääsukene
päevasooja, ööpik — see toob öösooja.

3. tabel. Lindude ilmumine kevadel ja kadumine sügisel.

Nimed	Kuulsin esimest laulu (või nägin esimest korda)	Kuulsin viimist laulu	Märkasin linnu kadumist	Märkused
Lõoke . . .				
Kuldnokk . . .				
Künnivares . . .				
Linavästrik . . .				
Vint . . .				
Laulurästas . . .				
Pääsuke . . .				
Õöpik . . .				
Kägu . . .				
Vutt . . .				
Rääk . . .				

Lahkujale linnule.

Nüüd lahkud, linnuke,
ja lähed kaugele
sa ära siit, sa ära siit!
Mu aed jääb leinama,
ei enam kuulda saa
su lauluviit, su lauluviit.

Küll üle maa ja vee
viib sind su kauge tee
siit lõunale, siit lõunale.
Ehk ees sul võidelda
on mitme hädaga,
mu linnuke, mu linnuke.

Sest Isa hoiule
sind annan, hellake,
nüüd palvega, nüüd palvega!
Kui tuleb kevade,
siis tõtta tagasi!
Sind ootan ma, sind ootan ma.

J. Riomar.

RAHVASÕNAD. Kured annavad kuu aega kartuleid
korjata. — Kui kured kõrgel lendavad, tuleb vihm.

4. tabel. Läbilendavate rändlindude liikumine.

	Nägin tagasi- tulevaid parvi (kuupäev)	Millise ilma- kaare sihhis lendasid?	Nägin ära- lendavaid parvi	Millise ilma- kaare sihhis lendasid?	Mitu lindu oli parves?	Parve kuju
Kured						
Haned						
Luiged						

Kärnkonn.

Kevade.

Aasal õitseb mahlakann,
kannistikus maasikmann.
Kevade, kevade,
oled armas minule!

Liblik, kärbes, mesilind,
kõik me ootasime sind;
Kevade, kevade,
oled armas kõigile!

Põrr, põrr, põrr teeb lehepõnn,
küll on väljas olla õnn!
Kevade, kevade,
me, su lapsed, mängime.

E. Enno.

5. tabel. Väikeste loomakeste ja putukate elu.

Nimed	Nägin, kuulsin esimest korda	Märkused (millal iseäranis rohkesti nähtud? millal märgatud kadumist sügisel? j. m.)
Kärbes . . .		
Kihulased . .		
Kirjuliblik . .		
Kapsaliblik . .		
Mesilane . . .		
Kimalane . . .		
Vihmussid . .		
Konn		
Konnakudu tiigis .		
Konnapojad . .		
Nahkhiir. . . .		
Maipõrnikas . .		
Sitikas		
Värske mutihunnik		
Sisalik		
Noored varblased .		
Noored kuldnokad.		
Noored pääsukesed		
Kapsaussid . . .		
„Lendav sügis“ .		

Maasikas.

Metsas seisis maasikas,
maasikas nii ilus!
Poiss läks metsa karjaga
vagust paika otsima,
leidis marja vilus.
Oh sa magus maasikas,
maasikas nii ilus!

Ütles poiss: „Ma nopin sind,
maasikas nii ilus!“
Kostis maasik: „Lase mind,
karjapoiss, ma palun sind,
paisuda veel vilus!“
Oh sa magus maasikas,
maasikas, nii ilus!

Poiss siis noppis maasika,
maasikas, nii ilus!
Ei ta võtnud palumist,
marjavarre kaebamist
kuulda puude vilus.
Oh sa magus maasikas,
maasikas nii ilus!

F. Kuhlbars.

RAHVASÕNA. On pihlakatel palju marju, saab vih-
mane sügis.

6. tabel. Marjade ja viljade küpsmine.

Nimed	Sõin esi- mese küpse marja või vilja	Viimased marjad või viljad	Märkused (näit. viljade ja marjade rohkuse kohta j. m.)
Metsamaasikas .			
Aedmaasikas .			
Mustikad . .			
Vabarnad . .			
Punased sõstrad			
Mustad sõstrad .			
Tikerberid . .			
Pähkled . .			
Kirsid . .			
Ploomid . .			
Õunad . .			
Pirnid . .			
Pohlakad . .			
Jõhvikad . .			

Mu kodu ümber noored kased;
neist koltund lehed langevad.
Ja tasa langedes kui vargsi
nad surmajuttu vestavad.

Ja kaskede all vaikne vesi,
see on nii sügav, salane.
Ja üle laia, kõrge taeva
kaks pilve sõuab kaugele.

Ma vaatan vaikse metsa poole,
mis seisab tõsine ja must,
ja igavese suve järgi
rind tunneb tasast igatsust.

C. G. Mikkelsaar.

RAHVASÕNAD. Kui kaselehed korruga lähevad, tuleb lumi korruga, kui aga pikalt pudenevad, siis tuleb lumi pikalt. — Ei taha lehed puust pudeneda, tuleb pikk ja kare talv. — Läheb mets ruttu kollaseks, sulab kevaldel lumi ruttu ära. — Lähevad kirsilehed punaseks, tuleb varsti lumi.

7. tabel. **Lehtede koltumine ja langemine.**

Nimed	Tunduvalt kollane	Üleni kollane (punane)	Paljas	Märkused (öökülmad, tormid jne.)
Vaher . . .				
Hobu-kastan				
Kask . . .				
Haab . . .				
Saar . . .				
Pihlakas . . .				
Pärn . . .				
Õunapuu . . .				
Kirss . . .				
Sirel . . .				
Paju (remmelgas) . . .				

8. tabel. Üksikute puude vaatlemise kava.

Puu nimi	Lehtimise algus	Täislehed	Õitsmine		Küpsed viljad	Lehtede varisemine	
			algus	lõpp		algus	lõpp
Kask							
Õunapuu							
Pärn (lõhmus)							

9. tabel. Üksikute taimede vaatlamise kava.

Taim nimime	Esimesed lehed	Varre pik- kus õienpu tekkimise ajal	Õitsimine		Villi	Lehtede kuivamine (või koris- tamine)
			algus	lõpp		

10. tabel. **Tööd aias.**

RAHVASÕNAD. Juurevili külvatakse vanakuul, muu aia-
vili noorkuul. — Kui õunapuu õitsmine kahte kuusse (vana
ja noor) langeb, siis saab palju õunu. — Kapsaseemneid ei
tohi põhjatuulega külida, siis ei tõuse pooledki üles.

	Kuupäev	Märkused
Peenraid tehakse . . .		
Porgandeid külitakse		
Herneid külitakse . . .		
Kartuleid pannakse . . .		
Kurke külitakse . . .		
Kapsaid istutatakse . . .		
Esimesed värsked redised peenralt . . .		
Värsked kartulid peenralt •		
Värске salat peenralt . . .		
Aiavilja koristatakse (kap- sad, kaalikad j. m.) . . .		

Kündja laul.

Rutta, rutta, ruunakene,
vea vagu virgasti!
Õhtu sõuab, õhtu jõuab,
pea raugeb päikene.

Ribake veel linamaada,
seitse sülda laiuti,
ülesse meil ühes a'ada
ligineva õhtuni.

M. Heiberg.

RAHVASÕNAD. Kartulid pane vanakuul, noorkuul pandud kartulitel on palju juuri. — Herned küli põhjatuulega, siis ei ussita. — Nisu küli siis, kui selge ilm ja kuud näha ei ole. — Rukkid küli kuiva ilmaga, sest vihmaga külitud rukkisse tuleb kastehein. — Kesa künna vanakuul, siis mädaneb paremini.

11. tabel. **Tööd põllul.**

	Kuupäev	Märkused (vaatluskoht)
Kaera külitakse . .		
Kartuleid pannakse . .		
Otri külitakse . .		
Lina külitakse . .		
Rukis õitseb . .		
Kesa küntakse . .		
Ristikheina tehakse . .		
Niiduheina tehakse . .		
Rukkist koristatakse . .		
Lina kakutakse . .		
Rukkist külitakse . .		
Kaera pannakse . .		
Otri pannakse . .		
Roheline rukkipõld . .		
Kartuleid võetakse . .		
Vilja pekstakse . .		
Viimne künd . .		

12. tabel. Mitmesugused nähtused.

RAHVASÕNAD. Müristab paastukuul, tuiskab lund lehekuul. — Kui jõgi kevadel kaldaid ära ei puhasta, ja risud kaldale jäävad, siis tuleb kuiv suvi ja sadune sügis. — Virmalised toovad suvel kuiva, talvel külma.

	Kuupäevad	Märkused (vaatluskoht j. m.)
Saanitee lõppis		
Põllud lumest paljad		
Jõel jääminek		
Järv lahti		
Tiik lahti		
Teed kuivad		
Esimene künd		
Esimene äike		
Esimene soe „suvipäev“ (varjus 15 ⁰ R)		
Hilised öökülmad kevadel		
Esimene öökülm sügisel		
Esimene lumi		
Virmalised		
Järv kinni		
Jõgi kinni		
Saanitee algus		
Pakased päevad (alla —12 ⁰ R)		
Tuisud		
Puud härmas		

Aastaajad.

Kevade.

Juba linnukesed väljas laulavad;
 kenad kasekesed metsas kohavad;
 lumi on ju ära suland, talve külm on mööda läind;
 lapsed, kes kui vangis eland, pole ammu murul käind.

Orus ojakene voolab vulinal,
 hõbepilvekesed sõudvad taeva all.
 Minnid, Mannid, Jukud, Tõnnid
 hüppavad nüüd rõõmuväes;
 mööda kurvad talvetunnid,
 kena kevade on käes!

P. Tekkel.

Suvi.

Nüüd vaata, kuhu tahad, sääl haljas iga paik,
 sääl õitsevad kõik aasad ja elurõõmus kõik.
 Nüüd lille hingeõhku meil' tuuled kannavad,
 nüüd päike jagab elu ja ehitab kõik maad;
 Ja sinivõlvil varjab meid taevas armuga.
 Küll oled sa nüüd ilus, mu armas isamaa!

M. Veske.

Sügis.

Nurme seisab nukker, närtsinud on niit,
 linnukene kaebel põgenemas siit.
 Tuhisedes tõttab üle välja tuul,
 kolletanud lehed pudenemas puul.
 Halelisel helgil paistab päikene:
 surma sülle heidab loodus unele.

R. Kamsen.

Talvel.

Juba tulnud tali,
kadund kevade,
tuul on külm ja vali,
läinud suveke.

Lilleke nüüd magab
lumekatte all,
kuni päike jagab
soojust kõrgemal.

Lilleke siis tärkab
mullast priskesti,
linnu hääl siis ärkab,
hõiskab suvele.

Külm ei kesta kaua,
tali taganeb;
päike teeb tall' haa —
suvi õilmitseb.

A. Piirikivi.

Kuuvalgel.

Ma seisin öösel õues ja vaatsin väljale:
kuu paistis kõrgelt alla, tõi selgust silmale.
Ta paistel orud, aasad ja väljad viljakad
kõik hiilg'vas hõbekuues kui suigul seisivad.
Ja läbi läik'va valge, nii raske, rusuva,
kõik loodus vaatas, ja kurvalt vaat'sin ma.
Mul oli nagu tahaks öö uhkelt ütelda:
„Mu võimus väeramata, mu vaikus võitmata.“

J. Tamm.

RAHVASÕNAD. Uuskuu toob uued ilmad. — Noor-
kuu lumi sügisel jääb maha. — Kui kuu vihma sisse
luuakse, siis on niikaua vihmane, kui kuu täis saab. —
Pilved täiskuu või kuu loomise ajal annavad palju vihma.
— Lehtpuu raiu vanakuul, siis on ta kõva, ei mädane
ega koita. — Lammast niida noorkuul, siis kasvab ruttu
pikk vill. — Esimene vihm noorkuuga töötab sooja suve,
vanakuul viljavoosi.

13. tabel. **Kuuvaatlused.**

Kuupäev	Kella- aeg	Kuu- kuju (joonis- tada)	Millise ilma- kaare pool kuu oli näha?	Märkused (kuu kõrguse, heleduse kohta; rõngas või tara kuu ümber jne.)

13. tabel. **Kuuvaatlused.**

Kuupäev	Kella- aeg	Kuu- kuju (joonis- tada)	Millise ilma- kaare pool kuu oli näha?	Märkused (kuu kõrguse, heleduse kohta; rõngas või tara kuu ümber jne.)

14. tabel. Päikese
Tõusu ja loojangu aeg märkida kriipsuga

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Kesk- päev	13 1	14 2	15 3
5 I 21															
5 II 21															
5 III 21															
5 IV 21															
5 V 21															
5 VI 21															
5 VII 21															
5 VIII 21															
5 IX 21															
5 X 21															
5 XI 21															
5 XII 21															

tõus ja loojang.

ja öötunnid mustaks värvida.

16	17	18	19	20	21	22	23	24
4	5	6	7	8	9	10	11	12

Märkus:
Kas päikese järele või kalendrist märgitud?

A

41 712

126 144

Hind 30 senti.